

K NIEKTORÝM VÝSLEDKOM SKÚMANIA DRUHOŠANCOVÉHO VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU

Eduard Lukáč¹

¹Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie, Katedra pedagogiky, ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, Slovenská republika

Abstrakt

Od roku 2018 je na Ústave pedagogiky, andragogiky a psychológie FHPV PU v Prešove riešený projekt APVV s názvom Vyučovanie v školách druhej šance z perspektívy učiteľa a dospelého učiaceho sa. Projekt reflektuje na nedostatok empirického poznania o kvalite vyučovania v rámci druhošancového vzdelávania na základných a stredných školách na Slovensku a na absenciu prípravy učiteľov druhošancového vzdelávania na vzdelávanie dospelých. Jeho cieľom identifikovať v našich podmienkach neznáme kľúčové aspekty vyučovania dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním v školách druhej šance. V príspevku poskytujeme výsledky sekundárnej analýzy akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov Slovenska, v ktorej sme sa zamerali na prisudzovaný význam druhošancového vzdelávania dospelých bez základného vzdelania a so základným vzdelaním pre rozvoj menej rozvinutých okresov Slovenska. Príspevok sa zameriava aj na prezentáciu výsledkov doterajšieho skúmania danej problematiky v podobe zistení základných informácií o praktickej realizácii druhošancového vzdelávania vybranej cieľovej skupiny, ktorú tvorili vyučujúci pôsobiaci v rámci druhošancového vzdelávania v zariadeniach pre výkon trestu a odňatia slobody.

Kľúčová slova: druhošancové vzdelávanie, učiteľ, vyučovanie, učiaci sa dospelý bez ukončeného vzdelania a so základným vzdelaním

Abstract

ON SOME RESULTS OF THE RESEARCH OF SECOND CHANCE EDUCATION IN SLOVAKIA

Since 2018, the Institute of Pedagogy, Andragogy and Psychology FHPV PU in Prešov has been working on the APVV project entitled Teaching in second-chance schools from the perspective of a teacher and an adult learner. The project reflects on the lack of empirical knowledge about the quality of teaching in second-chance education at primary and secondary schools in Slovakia and on the absence of training of teachers of second-chance education for adult education. Its goal is to identify key aspects of teaching adults without education and with basic education in second chance schools that are

unknown in our conditions. In the contribution, we provide the results of a secondary analysis of action plans for the development of less developed districts of Slovakia, in which we focused on the attributed importance of second-chance education for adults without primary education and with primary education for the development of less developed districts of Slovakia. The paper also focuses on the presentation of the results of the investigation of the issue so far in the form of findings of basic information about the practical implementation of second-chance education of the selected target group, which was made up of teachers working as part of second-chance education in facilities for the execution of punishment and imprisonment.

Keywords: second chance education, teacher, teaching, adult learner without completed education and with basic education

1. ÚVOD

Dnešná doba je charakterizovaná výraznou dynamikou, ktorá sa prejavuje vo všetkých sférach nášho života, nevynímajúc ani edukačné javy a procesy. V týchto intenciách sa stáva nevyhnutným proces celoživotného učenia sa (vzdelávania), ktorý vo svojich formách, úrovniach a dimenziách prispieva k dosiahnutiu trvalo udržateľného rozvoja. „Kľúčová skúška pre celoživotne sa vzdelávajúceho spočíva v tom, ako dlho po ukončení školy je schopný ďalej získavať vedomosti a zručnosti v rozličných životných situáciách.“ (Správa o kvalite školského vzdelávania v Európe, s. 34.)

Vzdelávanie dospelých v oblasti poskytovania základného a stredného vzdelania vychádza z poznania expertov, podľa ktorého primárne vzdelávanie samo o sebe nikdy nezabezpečí úplnú a rozvinutú gramotnosť celej dospeléj populácie. Ani vo vyspelých krajinách, v ktorých je dlhodobá tradícia povinnej školskej dochádzky, nie je možné zaručiť dosiahnutie gramotnosti u všetkých absolventov povinného vzdelávania. V každej spoločnosti bude vždy existovať určitý počet tých jedincov, ktorí z rôznorodých príčin neabsolvujú všetky ročníky školského vzdelávania v rámci povinnej školskej dochádzky, ktorí sa počas povinnej školskej dochádzky nenaučia potrebným vedomostiam a zručnostiam, resp. zvládnu určité poznatky na veľmi nízkej úrovni a s odstupom niekoľkých rokov už nie sú schopní požadované poznatky uplatňovať na primeranej úrovni. Podiel mladých ľudí, ktorí predčasne opustili školské vzdelávanie v krajinách EÚ bol v r. 2019 stanovený na 10,2 %. V tomto kontexte uvádzajú autori Lukáč a Temiaková (2021, s. 24) nasledovné údaje:

Na Slovensku síce plníme nadnárodný ukazovateľ, podľa ktorého sa mala miera predčasného ukončenia školskej dochádzky nachádzať do roku 2020 pod 10 %, ale znepokojivý bol v našich podmienkach negatívny trend tohto ukazovateľa v rokoch 2009 až 2017, kedy sa

hodnota tohto ukazovateľa na Slovensku takmer zdvojnásobila zo 4,9 % na 9,3 % (Hall *et al.*, 2019). Od roku 2018 ale dochádza k poklesu až po posledný dostupný údaj 8,3 % za rok 2019 (Eurostat, 2020).

Typickými účastníkmi druhošancového vzdelávania sú zvyčajne mladí dospelí, ktorí boli vytlačení z iniciálneho vzdelávania alebo z iných dôvodov školu neukončili (Ainsworth, 2013). Druhošancové vzdelávanie umožňuje jednotlivcom bez vzdelania dosiahnuť základné vzdelanie a ďalej pokračovať v strednom odbornom vzdelávaní, jednotlivcom so základným vzdelaním dosiahnuť stredné odborné vzdelanie, čo môže zvýšiť ich šance na uplatnenie sa na trhu práce. Druhošancové vzdelávanie dospelých bez vzdelania a so základným stupňom vzdelania plní zároveň úlohu sociálne integračnú a reintegračnú.

Druhošancové vzdelávanie poskytujú základné školy a stredné odborné školy (štátne i súkromné) v dennej, externej a kombinovanej forme. Stredné odborné školy môžu organizovať kurzy na získanie nižšieho stredného vzdelania (ISCED 244) (Zákon č. 324/2012 Z. z., čl. IX, bod 16, ktorým sa dopĺňa § 42 Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní o odsek 6). Prevažná časť druhošancového vzdelávania pre dospelých s nízkym vzdelaním však prebieha v rámci vzdelávania a prípravy pre trh práce podľa Zákona č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti. Ide o kurzy na dokončenie základného a stredoškolského vzdelania v školskom systéme v poslednom ročníku podľa vzdelávacích programov v rámci projektov (Kešelová, Grandtnerová, & Urdziková, 2016).

Druhošancové vzdelávania sa postupne stáva súčasťou vzdelávacích politík všetkých vyspelých spoločností, ktoré sa snažia aj touto cestou zabrániť sociálnej exklúzii svojich obyvateľov. „Cieľom je reintegrácia mladých ľudí ohrozených sociálnym vylúčením tým, že sa im ponúkne dostupná paleta na mieru šitých vzdelávacích a školiacich príležitostí.“ (Lukáčová, 2013, s. 150.) Tento prístup

Tabuľka I: *Predčasne ukončené vzdelávanie 18–24-ročných vo vybraných krajinách v %*

Krajina	2011	2013	2015	2017	2019	2020
Dánsko	10,3	8,2	8,1	8,8	9,9	9,3
Poľsko	5,6	5,6	5,3	5,0	5,2	5,4
Česko	4,9	5,4	6,2	6,7	6,7	7,6
Maďarsko	11,4	11,9	11,6	12,5	11,8	12,1
Slovensko	5,1	6,4	6,9	9,3	8,3	7,6
Rakúsko	8,5	7,5	7,3	7,4	7,8	8,1
Švédsko	6,6	7,1	7,0	7,7	6,5	7,7
Nórsko	16,6	13,7	10,2	10,4	9,9	9,9
Malta	22,7	20,8	20,2	17,7	17,2	16,7
Taliansko	17,8	16,8	14,7	14,0	13,5	13,1
Španielsko	26,3	23,6	20,0	18,3	17,3	16,0

Zdroj: Eurostat 2020

bol realizovaný aj prostredníctvom tzv. akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov Slovenska, so zameraním aj na edukačné potreby príslušných obyvateľov.

2. CIELE

Na základe obsahovej analýzy akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov v Banskobystrickom, Košickom a Prešovskom samosprávnom kraji, sme sa snažili identifikovať ich dopad do oblasti druhošancového vzdelávania. Prejavoval sa v podobe zakladania Regionálnych centier vzdelávania (RCV), ktoré sú určené pre prípravu kvalifikovanej pracovnej sily pre malé a stredné podniky. Cieľovou skupinou RCV sú žiaci SOŠ a iné osoby, ktoré majú záujem o doplnenie, obnovenie, rozšírenie alebo prehĺbenie kvalifikácie alebo nadobudnutie novej, čiastočnej alebo úplnej kvalifikácie. RCV môže rekvalifikovať uchádzačov o zamestnanie v spolupráci s ÚPSVR SR. Vzdelávanie v nich sa realizuje prevažne s dôrazom na získavanie praktických zručností. Túto úlohu mali plniť aj SOŠ, ktoré spĺňajú všetky príslušné požiadavky kladené na RCV.

Ďalším nástrojom mali byť zriaďované tréningové centrá ako subjekt, ktorý zabezpečuje ďalšie vzdelávanie dospelých v súlade s ustanoveniami zákona č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Tréningové centrá mohli byť zriaďované SOŠ a ich elokovaných centrách ale mohli byť aj vzájomne prepojené so sociálnymi podnikmi pracovnej integrácie, kde sa vykonáva príprava na výkon jednoduchých pracovných činností, podnikoch so zameraním napr. na tradičné regionálne remeslá a na podporu regionálnej značky. Cieľovou skupinou v týchto centrách sú najmä znevýhodnení uchádzači o zamestnanie. Z celkového času prípravy tvorí 80% praktická časť a 20% teoretická časť.

Druhým cieľom bolo analyzovať výpovede učiteľov SOŠ pôsobiaci v rámci druhošancového vzdelávania v zariadeniach pre výkon trestu a odňatia slobody z hľadiska ich prežívania výučby špecifickej cieľovej skupiny vnímania netradičného prostredia, v ktorom prebieha výučba.

3. TEORETICKÝ RÁMEC

Vzdelávanie mladistvých a dospelých v oblasti poskytovania základného vzdelania vychádza z poznania expertov, podľa ktorého primárne vzdelávanie samo o sebe nikdy nezabezpečí úplnú a rozvinutú gramotnosť celej dospeléj populácie. Ani vo vyspelých krajinách, v ktorých je dlhodobá tradícia povinnej školskej dochádzky, nie je možné zaručiť dosiahnutie gramotnosti u všetkých absolventov povinného vzdelávania. V každej spoločnosti bude vždy existovať určitý počet tých jedin-

cov, ktorí z rôznorodých príčin neabsolvujú všetky ročníky školského vzdelávania v rámci povinnej školskej dochádzky, resp. ktorí sa počas povinnej školskej dochádzky nenaučia potrebným vedomostiam a zručnostiam. Prípadne zvládnu určité poznatky na veľmi nízkej úrovni a s odstupom niekoľkých rokov už nie sú schopní požadované poznatky uplatňovať na primeranej úrovni. UNESCO sa už viac ako sedem desaťročí snaží rôznymi cestami a aktivitami prispieť k tomu, aby sa jav negramotnosti, ktorých je v dnešnom svete ponímaný v mnohých variáciách, stal čo najmenšou bariérou rozvoja jedincov, ale aj komunit a spoločnosti.

Podľa údajov zo Štatistického inštitútu UNESCO - UNESCO-IUS, t.j. UNESCO Institute for Statistics, okolo 258 miliónov detí, adolescentov a mládeže nenavštevuje školu čo indikuje predpoveď, že v roku 2030 jedno zo šiestich detí vo veku 6–17 rokov nebude navštevovať školu a iba 6 z 10 ukončí stredoškolské vzdelávanie. Podľa týchto odhadov 55% detí a dospelujúcich vo veku základnej a nižšej strednej školy nedosahuje minimálnu úroveň ovládania čítania a 60% tieto úrovne nedosahuje v matematike. (Launch of the 2019 SDG 4 Data Digest) Iné údaje uvádzajú, že v kategórii dospelých, t.j. 15 rokov a starších je okolo 750 miliónov negramotných, z nich je 473 miliónov negramotných žien, čo predstavuje 63% dospelých negramotnej populácie. (4th Global Report on Adult Learning and Education, 2019, s. 121).

V kontexte nelichotivej situácie v oblasti podielu mladých ľudí s neukončeným základným vzdelaním, resp. len so základným vzdelaním, bola v posledných dekádach rozpracovaná idea druhošancového vzdelávania. Východiskom podporujúcim jeho opodstatnenosť je aj tvrdenie A. Yogeve (1997, s. 469), že „chyby, spôsobené selekčným systémom vzdelávacieho mechanizmu alebo samotnými jedincami, ktoré determinovali ich vzdelávaciu kariéru, môžu byť v neskoršej fáze napravené.“ Predstavuje alternatívny priestor v systéme výchovy a vzdelávania k získaniu uceleňného stupňa vzdelania. Je nevyhnutnou a podstatnou súčasťou konceptu celoživotného vzdelávania, pretože zo svojej podstaty naplňuje jeho hlavnú myšlienku – otvorenosť a dostupnosť vzdelávania v akomkoľvek veku človeka.

V zmysle ponímania UNESCO je pojem druhošancové vzdelávanie definované v dokumente Medzinárodná štandardná klasifikácia vzdelania ISCED 2011 ako: „Vzdelávanie špecificky zamerané na jednotlivcov, ktorí z rôznych dôvodov nikdy nenavštevovali školu alebo školu nedokončili ani pred

ukončením stupňa vzdelania, na ktorý boli zapísaní, alebo ukončili tento stupeň, ale chcú vstúpiť do vzdelávacieho programu alebo povolania, pre ktoré nie sú ešte kvalifikovaní. Účastníci sú často starší ako typická cieľová veková skupina pre daný program na úrovni ISCED (ale nie nevyhnutne dospelí). Niekedy sa druhošancové vzdelávanie označuje aj ako „premostovacie programy“ alebo „programy reintegrácie.“ (TVETipedia Glossary) V danej klasifikácii je druhošancové vzdelávanie vymedzené na troch úrovniach:

a) ISCED 1

Táto úroveň tiež zahŕňa druhú šancu na primárnej úrovni alebo reintegračné programy. Také vzdelávacie programy sa obvyčajne zameriavajú na jednotlivcov, ktorí:

- i) opustili školu pred ukončením primárneho vzdelávania a umožňujú im opätovné prijatie do vzdelávacieho systému a ukončenie primárneho vzdelávania; alebo
- ii) ktorí ukončili primárne vzdelávanie, ale želajú si nastúpiť do vzdelávacieho programu alebo zamestnania, pre ktoré nie sú kvalifikovaní.

Účastníci sú obvyčajne starší ako cieľová veková skupina pre úroveň ISCED 1 (ale nie nevyhnutne dospelí).

b) ISCED 2

Táto úroveň zahŕňa aj programy druhej šance na nižšej sekundárnej úrovni alebo reintegračné programy. Také vzdelávacie programy sa obvyčajne zameriavajú na jednotlivcov, ktorí:

- i) opustili vzdelávanie po ukončení primárneho vzdelávania alebo pred ukončením nižšieho sekundárneho vzdelávania, umožňujú im, aby boli znovu prijatí do vzdelávacieho systému a ukončili nižšie sekundárne vzdelávanie, alebo
- ii) tých, ktorí ukončili nižší sekundárny program, ale želajú si nastúpiť na vzdelávací program, pre ktorý nie sú kvalifikovaní.

Účastníci sú obvyčajne starší ako je cieľová skupina pre úroveň ISCED 2.

c) ISCED 3

Táto úroveň tiež zahŕňa vyššie sekundárne programy druhej šance alebo reintegračné programy. Také vzdelávacie programy sa obvyčajne zameriavajú na jednotlivcov, ktorí:

- i) opustili vzdelávanie pred ukončením vyššieho sekundárneho vzdelávania a je im umožnené opätovné prijatie do vzdelávacieho systému a ukončiť vyššie sekundárne vzdelávanie; alebo

- ii) ukončili vyššie sekundárne vzdelávanie, ale želajú si nastúpiť na vzdelávací program alebo zamestnanie, pre ktoré nie sú ešte kvalifikovaní:

Účastníci sú obyčajne starší než cieľová veková skupina pre úroveň ISCED 3. (ISCED 2011)

Pojem druhošancové vzdelávanie dnes z hľadiska obsahu i organizačného zabezpečenia predstavuje v jednotlivých krajinách rôznorodú paletu edukačných aktivít, zameraných na mládež i dospelých s neukončeným vzdelaním. Š. Švec pod týmto pojmom chápe „príležitosť pre dospelých získať v pokračovacom, kontinuálnom cykle vzdelávania taký druh a stupeň vzdelania, ktoré sa normálne nadobúda v detstve alebo v mladosti počas počiatočného, iníciačného cyklu vzdelávania.“ (2008, s. 225.)

V zahraničnej literatúre sú dospelí študenti v druhošancovom vzdelávaní označovaní aj ako netradiční učiaci sa (nontraditional learners) dospelí, resp. dospelí s chýbajúcim vzdelaním (undegraduate), pre ktorých je určené práve druhošancové vzdelávanie.

Pri sledovaní tohto javu D. M. Kelly (1995, s. 308–313) určil dva základné modely príčin a faktorov, ktoré majú za následok predčasný odchod mladých ľudí z primárnej edukácie. Prvým z nich je model „drop out“, t. j. vypadnutie zo vzdelávania, v ktorom zdôraznil individuálne faktory a situačné príčiny spôsobujúce predčasné opustenie vzdelávania, ako napr. osobné zlyhanie, sociálne a ekonomické charakteristiky rodinného prostredia, tehotenstvo, založenie rodiny. Druhý model je tzv. „push out“, t. j. vytlačenie zo vzdelávania, vymedzuje charakteristiky školského systému alebo iných procesov nadindividuálnej povahy, ktoré vedú k predčasnému ukončeniu školskej dochádzky – nastavenie vzdelávacieho systému, opakovanie ročníkov, stigma neúspešného žiaka, prílišné testovania, nedostatočná sociálna pomoc rodinám a pod. V tomto kontexte môžeme spomenúť aj „teóriu racionálnej voľby“, ide o vyhodnotenie nákladov spojených s opustením školského systému a následným získaním zamestnania s finančným ohodnotením a jeho porovnanie s nákladmi spojenými so zotrvaním v školskom systéme. Z hľadiska socio-ekonomického statusu rodiny sa ukazuje, že vysoký podiel skorého odchodu zo školy je prítomný predovšetkým u mladých z rodín s nízkymi príjmami a rodín, ktoré sú ohrozené chudobou a materiálnym nedostatkom, nevyhovujúce bývanie, či strata bývania.

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR už v roku 2004 spustilo pilotný projekt s názvom

„Dokončenie základnej školy“, v zmysle druhošancového vzdelávania. Bol určený pre dospelých s neukončeným základným vzdelaním, ktorí boli dlhodobo nezamestnaní a registrovaní na úradoch práce. Projekt, ktorého realizáciou bol poverený Štátny pedagogický ústav, mal dva hlavné ciele:

- a) umožniť dlhodobo nezamestnaným, ktorí nemajú ukončené základné vzdelanie, získať dané vzdelanie a najlepším absolventom umožniť prístup k ďalšiemu vzdelávaniu,
- b) pomôcť dlhodobo nezamestnaným začleniť sa do spoločnosti, zvýšiť motiváciu u dospelých ďalej sa vzdelávať a aktivizovať ich hľadať si zamestnanie.

Žiaľ uvedená aktivita nenašla v danom období svojich pokračovateľov v systematickom zabezpečení takto orientovaných kurzov pre dospelých s neukončenou základnou školou.

Pod záštitou Metodicko-pedagogického centra v Bratislave, ako priamo riadenej organizácie Ministerstva školstva, vedy výskumu a športu Slovenskej republiky, bola spustená špecifická aktivita s názvom Druhá šanca. Cieľovou skupinou sú mladiství a dospelí, t. j. osoby staršie ako 16 rokov a podmienkou ich účasti na vzdelávaní v rámci Druhej šance bolo ukončenie predchádzajúceho vzdelávania aspoň v 6. ročníku základnej školy. Pre týchto účastníkov vzdelávania boli upravené učebné osnovy tým spôsobom, že integrujú a súčasne upravujú obsah učiva siedmeho, ôsmeho a deviateho ročníka základnej školy tak, aby ho frekventanti dokázali zvládnuť v priebehu jedného školského roka.

V súčasnosti druhošancové vzdelávanie, ktoré je zamerané na ukončenie základného vzdelania, poskytujú:

- a) základné školy
  - vzdelávanie na dodatočné získanie nižšieho stredného vzdelania (kurzy na ukončenie ZŠ), ich dĺžku určuje samotná škola, no môžu trvať maximálne jeden školský rok;
- b) stredné odborné školy
  - vzdelávanie na dodatočné získanie nižšieho stredného vzdelania (kurzy na ukončenie ZŠ)
  - vzdelávanie pre získanie nižšieho stredného odborného vzdelania pre tých žiakov, ktorí na základnej škole nezískali základné vzdelanie; realizujú sa prostredníctvom prevažne 2-ročných učebných odborov, označované ako F odbory so zvlášť upravenými učebnými plánmi. Ich absolvovaním získa žiak nižšie stredné odborné vzdelanie spolu so zaškolením pre vykonávanie jednoduchých pomocných prác a základných úkonov jednotlivých

profesií. K týmto učebným odborom patria napr.: praktická žena, textilná výroba, strojárka výroba, výroba konfekcie, spracúvanie dreva, výroba obuvi, technické služby v auto-servise, potravinárska výroba, výroba úžitkového skla a pod.

- spojená výučba: učebné F odbory (doobedu) + kurz na dokončenie ZŠ (poobede), sú náročné časovo na organizáciu i na prípravu;
- pôsobenie SOŠ na elokovaných pracoviskách (elokované školy). Sú to pracoviská, ktoré poskytujú vzdelávanie v inej lokalite než pôsobí kmeňová škola a ponúkajú štúdium prevažne v učebných F-odboroch, niekedy aj trojročných učebných odboroch končiacich výučným listom. Účelom ich zakladania je inklúzia marginalizovaných rómskych komunít a lepšia dostupnosť vzdelávacích príležitostí.
- pôsobenie SOŠ pri edukácii odsúdených vo výkone trestu zamerané na základné vzdelanie, stredné odborné vzdelanie, úplné stredné vzdelanie na iné formy vzdelávania, ktoré mu umožnia získať alebo zvyšovať si pracovnú kvalifikáciu.

4. METODOLÓGIA

Problematica druhošancového vzdelávania v podmienkach Slovenska je riešená aj na Ústave pedagogiky, andragogiky a psychológie Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove a to prostredníctvom projektu APVV-18-0018 s názvom „Vyučovanie v školách druhej šance z perspektívy učiteľa a dospelého učiaceho sa“. Hlavným cieľom projektu je: Identifikovať kľúčové aspekty vyučovania v druhošancovom vzdelávaní z perspektívy učiteľa a dospelého študenta bez vzdelania a so základným vzdelaním. Pre naplnenie hlavného cieľa je potrebné naplniť jeho čiastkové ciele.

- 1) Identifikovať aktuálny stav vedeckého poznania v oblasti druhošancového vzdelávania ľudí bez vzdelania a so základným vzdelaním. Toto umožní (priebežnú) aktualizáciu poznatkov s ohľadom na relevantnosť celého výskumného projektu v kontexte neustále narastajúceho vedeckého poznania.
- 2) Identifikovať aktuálne požiadavky na kompetencie učiteľov druhošancového vzdelávania v zahraničí a aktuálny stav praxe druhošancového vzdelávania na Slovensku. Táto oblasť bude predstavovať východiskovú bázu pre nasledujúce dva čiastkové ciele tak v teoretickej rovine, ako aj v kontexte využitia výsledkov či-

astkového cieľa pre metodologické spracovanie procesu naplňania ďalších cieľov.

- 3) Identifikovať kľúčové aspekty vyučovania v druhošancovom vzdelávaní na základe sebareflexie učiteľov a reflexie učiacich sa. Táto rovina umožní vytvoriť empirický model integrovaných kompetencií učiteľa dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním v druhošancovom vzdelávaní.
- 4) Vytvoriť teoretický model integrovaných kompetencií učiteľa v druhošancovom vzdelávaní dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním a typológiu učiteľov s ohľadom na ich kompetenčné vzorce.

Predložený projekt reflektuje na nedostatok empirického poznania o kvalite vyučovania v rámci druhošancového vzdelávania na základných a stredných školách na Slovensku a na absenciu prípravy učiteľov druhošancového vzdelávania na vzdelávanie dospelých. Špecifická cieľová skupina dospelých so základným alebo žiadnym vzdelaním sa odlišuje od svojich učiteľov v druhošancovom vzdelávaní svojim ekonomickým, sociálnym a kultúrnym kapitálom. Učitelia a učiteľky druhošancového vzdelávania na základných a stredných školách absolvovali pregraduálnu prípravu učiteľstva zameranú na výchovu a vzdelávanie detí a mládeže, nie vzdelávanie dospelých. Projekt je zameraný na skúmanie vyučovania v druhošancovom vzdelávaní dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním z pohľadu andragogickej teórie opierajúc sa o vedecký diskurz multikultúrneho prístupu k filozofii sociálnych vied B. Faya. Východiskom sú tiež kritické teórie andragogiky, ktoré nie sú v andragogickom diskurze a výskume na Slovensku veľmi známe a ani používané. Koncept riešenia výskumného problému prepája andragogické aspekty s aspektami pedagogickými a socio-kultúrnym kontextom vyučovania v druhošancovom vzdelávaní. V príspevku prezentujeme výsledky, ku ktorým sme dospeli použitím obsahovej analýzy 20 konkrétnych akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov. V súvislosti s druhým cieľom s teoreticky zameraným výberom, sme názory 5 učiteľov SOŠ pôsobiaci v rámci druhošancového vzdelávania v zariadeniach pre výkon trestu a odňatia slobody sme skúmali prostredníctvom metódy hĺbkového rozhovoru – pološtrukturovaný rozhovor, a priebežne analyzované využitím metódy konštantnej komparácie. Ďalších 14 obdobných respondentov nám poskytlo svoje písomné stanoviská (rozpravy) k okruhom vzdelávacích úsekov (motívy, zámery, ciele a ich naplnenie; charakter komunikácie;

prežívanie vzdelávacieho procesu; najvýznamnejší zážitok), ktoré boli podrobené obsahovej analýze. Bola použitá výskumná stratégia zakotvanej teórie, ktorej cieľom „je návrh teórie pre fenomény v určitej situácii, na ktoré je zameraná pozornosť výskumníka.“ (Hendl, 2005, s. 125)

5. VÝSLEDKY

Dôvodom vzniku akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov v rokoch 2016–2019 bola na Slovensku potreba riešiť dlhodobú regionálnu disparitu prejavujúcu sa i v odlišnej miere evidovanej nezamestnanosti a podiele dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním z celkového počtu uchádzačov o zamestnanie. V roku 2008 vláda SR prijala zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja, ktorý definoval Národnú stratégiu regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, prijatú uznesením vlády SR č. 296/2010, ako základný dokument na podporu regionálneho rozvoja na národnej úrovni (Aktualizácia národnej stratégie regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, 2014, s. 3). Nerovnomernosť rozvoja regiónov sa prejavovala i v ich vnútri, v disparite medzi okresmi, predovšetkým Banskobystrického samosprávneho kraja (BSK), Prešovského samosprávneho kraja (PSK) a Košického samosprávneho kraja (KSK). Reakciou na túto situáciu bol vládou

SR prijatý Zákon č. 336/2015 o podpore najmenej rozvinutých okresov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorý upravuje podmienky, systém a formy poskytovania podpory najmenej rozvinutým okresom. Pre najmenej rozvinuté okresy boli vládou SR vypracované a schválené akčné plány ako záväzné dokumenty zamerané na odstraňovanie zaostávania najmenej rozvinutých okresov.

Opatrenia akčných plánov rozvoja menej rozvinutých okresov Banskobystrického samosprávneho kraja v oblasti vzdelávania- Lučenec, Poltár, Revúca, Rimavská Sobota a Veľký Krtíš, konkrétne zriadiť tréningové centrá, podporiť kvalifikačné a rekvalifikačné vzdelávanie na SOŠ, svedčia o podpore ďalšieho vzdelávania dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním. Opatrenia a úlohy zamerané na zvýšenie šance získať základné vzdelanie (nižšie stredné vzdelanie), či stredné odborné vzdelanie v druhošancovom vzdelávaní sa v akčných plánoch nenachádzajú.

Podobne, ako v akčných plánoch rozvoja menej rozvinutých okresov Banskobystrického samosprávneho kraja, i v akčných plánoch pre menej rozvinuté okresy Košického samosprávneho kraja – Košice – okolie, Trebišov, Sobrance, Gelnica, Rožňava a Michalovce, sa vo vzťahu k dospelým, uchádzačom o zamestnanie bez ukončeného

Tabuľka II: Zoznam najmenej rozvinutých okresov a miera evidovanej nezamestnanosti

okres	zaradený	miera evidencie v %		okres	zaradený	miera evidencie v %	
		XII. 2019	VIII. 2020			XII. 2019	VIII. 2020
Lučenec	31. 12. 2015	8,31	11,66	Medzilaborce	20. 10. 2017	10,07	12,54
Poltár	31. 12. 2015	10,01	13,63	Levoča	25. 4. 2018	7,99	10,53
Revúca	31. 12. 2015	12,58	17,88	Snina	25. 4. 2018	7,48	10,75
R. Sobota	31. 12. 2015	15,14	20,54	Stropkov	19. 10. 2018	8,86	11,73
Veľký Krtíš	31. 12. 2015	6,40	10,76	Gelnica	20. 7. 2017	8,66	12,37
Kežmarok	31. 12. 2015	14,79	17,06	Rožňava	31. 12. 2015	12,14	15,09
Sabinov	31. 12. 2015	10,00	15,82	Sobrance	31. 12. 2015	11,35	14,16
Svidník	31. 12. 2015	10,78	13,35	Trebišov	31. 12. 2015	11,02	13,91
Vranov n/T	31. 12. 2015	12,13	15,88	Košice okol.	22. 1. 2018	9,33	12,75
Bardejov	20. 10. 2017	10,07	12,72	Michalovce	19. 10. 2018	8,40	11,12
Slovensko						4,92	7,60

Zdroj: Akčné plány rozvoja menej rozvinutých okresov a ÚPSVaR - Mesačné štatistiky o počte a štruktúre uchádzačov o zamestnanie. Základné ukazovatele o nezamestnanosti v SR, december 2019 a august 2020.

základného vzdelania a so základným vzdelaním, uprednostňujú tréningové centrá a kvalifikačné, či rekvalifikačné kurzy pred druhošancovým vzdelávaním.

V akčných plánoch rozvoja menej rozvinutých okresov Prešovského samosprávneho kraja – Kežmarok, Sabinov, Svidník, Vranov nad Topľou, Bardejov, Medzilaborce, Snina, Levoča a Stropkov, prevažujú, vo vzťahu k vzdelávaniu dospelých s nízkou úrovňou vzdelania, opatrenia zamerané na zriadenie tréningových centier pripravujúcich dospelých na výkon jednoduchých manuálnych zručností pre sociálne podniky, prevažne v oblasti poľnohospodárstva, či stavebného priemyslu. Výnimkou sú opatrenia Akčných plánov rozvoja okresov Bardejov a Snina, ktoré sú zamerané na podporu vzdelávacích programov na získanie nižšieho stredného vzdelania.

Najpočetnejšiu a percentuálne aj najvýznamnejšiu skupinu dospelých odsúdených v Slovenskej republike tvoria v posledných štyroch rokoch odsúdení so základným a (neúplným) stredoškolským vzdelaním (každá z týchto dvoch skupín tvorí približne 38 % z celkového počtu odsúdených). Práve u týchto skupín odsúdených sa vytvára predpoklad zúčastňovať sa na druhošancovom vzdelávaní. Vysoké percento je však odsúdených s neúplným základným vzdelaním, ktoré sa v posledných štyroch rokoch v priemere pohybuje na úrovni okolo 8%. Nezanedbateľné je i percento negramotných odsúdených, ktorí tvoria každoročne okolo 2 % a skupiny odsúdených s neúplným základným vzdelaním (každoročne priemerne 7,5 % z celkového počtu dospelých odsúdených). (Zbor väzenskej a justičnej stráže. Ročenky.)

V porovnaní s veľkosťou skupiny odsúdených sa v najvyššej miere zúčastňujú vzdelávania negramotní odsúdení v kurze na to určenom pod názvom Kurz pre negramotných, ktorý má

rozsah 140 hodín. Napriek tomu sa ho každoročne zúčastňuje len priemerne 30–40 % negramotných odsúdených. Druhou najpočetnejšou skupinou, ktorá sa vzhľadom na svoju vzdelanostnú úroveň zúčastňuje prislúchajúcemu stupňu vzdelávania, sú odsúdení s neúplným základným a stredoškolským vzdelaním (nižším sekundárnym, prípadne sekundárnym vzdelaním), ktorý si svoje vzdelanie dopĺňajú v základnom alebo stredoškolskom stupni vzdelania (vyššom sekundárnom stupni). Ich podiel bol za posledné štyri roky však len na úrovni približne 10 %. Úplné stredné všeobecné alebo úplné stredné odborné vzdelanie (vyššie sekundárne) si dopĺňa len veľmi nízke percento odsúdených z tých, ktorí by sa ho zúčastňovať mohli.

Druhošancové vzdelávanie väzňov uľahčuje ich proces resocializácie do spoločnosti po výkone trestu, umožní im začleniť sa a uplatniť na trhu práce, resp. získať ďalšie poznatky a skúsenosti v rámci zapojenia sa do celoživotného vzdelávania. Ústav na výkon väzby a na výkon trestu odňatia slobody je totálna inštitúcia, v ktorej je život úplne prispôbený prostrediu, stanovenému režimu s presne plánovanými aktivitami, na ktorý majú dohľad príslušníci zboru, čo samozrejme ovplyvňuje i charakter edukačných procesov v ním riadených priestoroch.

Hlavným motívom stredoškolských učiteľov zabezpečujúcich edukačný proces v týchto priestoroch je poskytnúť dospelým žiakom odborné vzdelanie. Upozorňujú však na to, že nemajú možnosť posúdiť jeho využitie v reálnom živote a nie sú si istí, či splnili svoje ciele – niektorí väzni sú skôr prepustení a neukončia dané vzdelávanie.

Oblasť komunikácie so žiakmi hodnotia učitelia prevažne len v oblasti odbornej a vzdelávacej, pretože komunikácia v iných oblastiach viac-menej nie je možná. Učitelia sa nesmú pýtať na súkromný

Tabuľka III: Vzdelanostná úroveň dospelých odsúdených na Slovensku

Dosiahnuté vzdelanie/rok	2016	2017	2018	2019	2020
Bez vzdelania (negramotní)	189	166	214	226	187
neúplné základné vzdelanie	728	671	614	647	665
základné vzdelanie	3277	3231	3249	3418	3385
stredoškolské vzdelanie	3060	3095	3528	3407	3061
úplné stredoškolské vzdelanie	1091	1138	1062	1013	1320
vysokoškolské vzdelanie	162	164	163	168	203

Zdroj: Zbor väzenskej a justičnej stráže. Ročenky.

život odsúdených, nemôžu využívať spoluprácu s ich rodinami tak, ako je to bežné vo vzdelávaní žiakov. Odsúdení, ktorí sú zaradení do edukačného procesu sú povinní sa ho zúčastňovať a úroveň disciplíny je vysoká. Vyplýva to aj z toho, že učiteľ môže žiakovi navrhnúť potrestanie, čo by malo negatívny vplyv na jeho celkové hodnotenie a teda aj možnosť predčasného prepustenia.

Prežívanie edukačného procesu je vnímané skôr s pocitom stiesnenosti, obmedzenia pre nemožnosť využívania IKT a on-line pripojenia, resp. minimálnu možnosť vytvárania podnetného edukačného prostredia. To si vyžadovalo náročnejšiu prípravu študijných materiálov pre obmedzený prístup k didaktickým pomôckam a informáciám celkovo. Rušivo pôsobilo na učiteľov aj to, že počty žiakov v zariadeniach Ústavu sú rôzne, menia sa, sú vekovo i vzdelanostnou úrovňou sú heterogénne, ako i z hľadiska motivácie, predchádzajúcich návykov a postojov k vzdelávaniu a pod. Jedna učiteľka sa dokonca priznala zo strachu, obavy byť ráznejšia pri riadení odborného výcviku – musela v sebe potláčať negatívne emócie. V tomto kontexte sme zaznamenali aj vyjadrenie učiteľa, ktorý priamo na vyučovaní zažil bitku medzi žiakmi v Ústave.

6. DISKUSIA

V dnešnej dobe, keď sa dospelí vo vyspelých spoločnostiach stávajú čoraz častejšie účastníkmi edukačných procesov je len zrejmé, že sa v mnohých črtách líšia od ponímania klasických denných študentov, čo by mal vyučujúci rešpektovať a brať na zreteľ i pri príprave vyučovania. Pre uchádzačov o zamestnanie s nízkou úrovňou vzdelania a kvalifikácie sú v textoch akčných plánov prioritizované opatrenia zamerané na zriadenie tréningových centier na osvojenie jednoduchých pracovných zručností pre výkon manuálnych pracovných činností v podnikoch sociálnej ekonomiky. V prípade dospelých bez vzdelania a so základným vzdelaním, špecificky nezamestnaných, sa prostredníctvom akčných plánov podporuje „rekvalifikácia nekvalifikovaných“. Rovnosť šance získať vzdelanie alebo si zvýšiť vzdelanie v dospelom veku sa nepodporuje, respektíve je zanedbateľná. Priorizované sú krátke tréningy a rýchle zapojenie dlhodobo nezamestnaných do pracovného procesu. Podporuje sa tým rozširovanie sociálnej triedy nazývanej „prekariát“, ktorá je nezamestnaná alebo končí na neistých a málo platených miestach bez primeraných pracovných podmienok. Značné zastúpenie tejto sociálnej triedy v regiónoch je zároveň ohrozením ich

udržateľného rozvoja a faktorom disparity regiónov. Politiky celoživotného vzdelávania a regionálneho rozvoja nepodporujú ako prioritu zvýšenie možnosti dospelým získať nižšie stredné vzdelanie a stredné vzdelanie v školskom systéme. Z legislatívnej stránky a financovaním zo štrukturálnych fondov EÚ je viac vytváraná možnosť pre dospelých učiť sa v ďalšom vzdelávaní ako v druhošancovom vzdelávaní v školskom systéme.

Závery Štátnej školskej inšpekcie poukázali na to nedostatočnú kvalitu druhošancového vzdelávania uskutočňovaného na základných i stredných školách. „Na stredných školách bola zistená aj vysoká miera neodbornej výučby, čo viedlo inšpekciu ku konštatovaniu, že SOŠ nedisponujú pedagogickými zamestnancami spĺňajúcimi kvalifikačné predpoklady na vyučovanie celej škály vyučovacích predmetov, ktoré sú povinnou súčasťou učebných plánov pre tento typ vzdelávania.“ (Otvorenosť a flexibilita).

Podľa výsledkov pilotného medzinárodného výskumu „Understanding teachers' knowledge“, na ktorom sa zúčastnili aj 3 univerzity zo Slovenska, iba jedna z nich uviedla, že organizuje mentorský a úvodný program pre mladých zamestnancov, ktorí absolvujú kurz pedagogiky s rozmanitými predmetmi, akými sú vzdelávanie dospelých, moderné formy výučby, príprava študijných materiálov, vzdelávanie, e-vzdelávanie a kritické myslenie (Sonmark *et al.*, 2017, s. 51). Ide však už o postgraduálne štúdium a tak pregraduálne andragogické vzdelávanie je v súčasnosti u nás poskytované iba pre študentov študijného programu andragogika, nie v rámci prípravy budúcich učiteľov. Ako uvádza v tomto kontexte B. Kosová: „Väčší prienik andragogiky najmä do pedeutológie (t. j. teórie učiteľskej profesie) by mohol v ďalšom vzdelávaní učiteľov spôsobiť dokonca zásadné koncepčné zmeny.“ (2007, s. 5).

Učителиa pôsobiaci v priestoroch Ústavu na výkon väzby a na výkon trestu odňatia slobody sa musia prispôbiť pravidlám a „kultúre“ tohto prostredia, na čo však, okrem školenia o bezpečnosti, nie sú zámerne pripravovaní. Pri prvých kontaktoch s daným prostredím pociťujú neistotu, obavu, ba až strach a skúsenosti z bežného školského prostredia musia nahradiť vlastným hľadaním prístupu k špecifickej cieľovej skupine žiakov. Výučba je pre nich náročnejšia aj z hľadiska obmedzeného využívania IKT vo výučbe, resp. inak bežných študijných a podporných materiálov, ktoré v tomto prípade musia nahrádzať vlastnou tvorbou didaktických pomôcok. Komplexné edukačné pôsobenie je redukované na odbornú prípravu a vzdelávanie. Individuálny prístup a podpora rozvoja individuality, resp.

autonómne vytvárané edukačné prostredie je okliešťované predpismi a otáznymi podmienkami pre samostatnú prípravu žiakov v podmienkach Ústavu. Samotní učitelia sú v pregraduálnej príprave orientovaní na prácu s deťmi a mládežou a aj v tomto prípade u nich absentuje andragogická príprava, hoci ich „žiaci“ sú práve z tejto vekovej kategórie.

V dnešnom systéme pedagogickej prípravy budúcich učiteľov táto situácia nie je zohľadňovaná, čo má za následok, že učitelia vyučujúci v druhošancovom vzdelávaní, napriek tomu že pracujú s dospelou populáciou, nie sú pripravení z hľadiska základov andragogiky a pedagogické vzdelanie tu nie je postačujúce. Ako uvádza I. Pavlov (2017, s. 19): „Dôsledkom absencie andragogických kompetencií môže byť nedostatočne profe-

sijne rozvinutá a riadená komunikácia s dospelými rodičmi, kolegyňami a kolegami, ale i porozumenie seba samému, ako učiacej sa bytosti reflektujúcej vlastné skúsenosti a pracovnú činnosť.“ Dodávame, že tu ide aj o uplatnenie andragogických kompetencií vo vzťahu k dospelým študentom s neukončeným základným vzdelaním. Potvrdzujú to i slová E. Rigovej, pôsobiacej v danom vzdelávaní: „Tréning, ktorý by pripravil učiteľov do programov druhošancového vzdelávania, nie je na Slovensku dostupný.“ (Neupauer, 2019) V tejto oblasti bude situácia ešte zdá sa komplikovanejšia a to na základe zrušenia študijných programov andragogiky na UMB v Banskej Bystrici a na Prešovskej univerzite v Prešove v dôsledku kritérií Slovenskej akreditačnej agentúry pre vysoké školstvo.

ZÁVER

Druhošancové vzdelávanie sa už stalo súčasťou edukačných politík všetkých vyspelých štátov, ktoré si uvedomujú význam investovania do rozvoja ľudského kapitálu, čo sa pozitívne odráža v oblasti kvality života jedincov, ako aj v samotnej spoločnosti. Napriek prezentovanému záujmu spoločnosti o problematiku celoživotného vzdelávania, v súčasnej politickej situácii bolo odložené prerokovanie zákona, ktorým sa mal meniť a doplniť zákon č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní. Tento zákon mal byť zameraný na tvorbu kvalifikačných a hodnotiacich štandardov, zavedenie pojmu profesijná kvalifikácia, ponúkať väčšiu transparentnosť v oblasti kvalifikácii v podobe vystavenia Euro-pass dodatku k osvedčeniu o profesijnej kvalifikácii, resp. upraviť niektoré nové systémové prvky uznávania kvalifikácií. Celoživotné vzdelávanie a v rámci neho i druhošancové vzdelávanie je v našich podmienkach oproti vyspelým krajinám výrazne finančne poddimenzované podielom z HDP určeným pre tieto aktivity, legislatívnymi prekážkami, mierou (ne)záujmu predstaviteľov vrcholných riadiacich orgánov a absenciou systematických politických rozhodnutí.

Príspevok je výstupom riešenia projektu APVV-18-0018 „Vyučovanie v školách druhej šance z perspektívy učiteľa a dospelého učiaceho sa.“

LITERATÚRA

- Ainsworth, J. (2013). *Sociology of Education: An A-to-Z Guide*. SAGE Publications. Dostupné z: <http://knowledge.sagepub.com/view/sociology-of-education/SAGE.xml>.
- Aktualizácia národnej stratégie regionálneho rozvoja Slovenskej republiky (pôvodná aktualizácia strategického dokumentu na roky 2014 až 2020) (2014). Bratislava : ÚV SR. Dostupné z: https://www.vlada.gov.sk/data/files/6951_narodna_strategia_.pdf
- Eurostat, 2020. *Early leavers from education and training by sex and NUTS 2 regions*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_16/default/table?lang=en
- Hall, R., et al. (2019). *Analýza zistení o stave školstva na Slovensku: To dá rozum*. Bratislava: MESA 10. Dostupné z: <https://analiza.todarovum.sk>
- Hendl, J. (2005). *Kvalitatívny výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. ISCED 2011. Dostupné z: <file:///C:/Users/User/Downloads/ISCED%202011%20-%20manual.PDF>
- Kelly, D. M. (1995). School Dropouts. In Carnoy, M. (Ed.) *International Encyclopedia of Education*. Oxford: Elsevier Science.
- Kešelová, D., Grandtnerová, L., & J. Urdziková, J. (2016). *Integrácia mladých ľudí s nízkym vzdelaním na trh práce: vzdelávanie druhej šance*. Záverečná správa z výskumnej úlohy. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. Dostupné z: https://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2016/Keselova/vu_integracia_mladych_ludi_s_nizkym_vzdelanim_2016_keselova.pdf

- Kosová, B. (2007). Andragogický pohľad na vzdelávanie a učenia sa učiteľov. *Orbis Scholae* 1(3), 5–12.
- Launch of the 2019 SDG 4 Data Digest. Dostupné z: <http://uis.unesco.org/en/news/launch-2019-sdg-4-data-digest>
- Lukáč, E. (2019). Postavenie učiteľa v druhošancovom vzdelávaní v kontexte celoživotného vzdelávania. In Husár, J. (Ed.). *Nová sociálna edukácia človeka: duchovné, antropológické, filozofické, psychologické a sociálne aspekty terapie, výchovy, vzdelávania a poradenstva dneška* (s. 88–101). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Husar9>
- Lukáčová, S. (2013). Výskumné zámery v problematike druhošancového vzdelávania. In Balogová, B. & Poklembová, Z. (Eds.) *Výskum v sociálnych vedách* (s. 148–153). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Lukáčová, S., et al. (2020). The current situation in „second chance“ education in Slovakia. *Ad Alta*, (1), 165–171. Dostupné z: <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/1001/PDF/1001.pdf>
- Lukáčová, S., et al. (2018). Prison Education in Slovakia from the teacher's Perspective. *Journal of Prison Education and Reentry*, 5(1), 63–79.
- Lukáčová, S. & Temiaková, D. (2020). Druhošancové vzdelávanie dospelých odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody na Slovensku. *Mladá veda / Young Science*, (1), 167–179. Dostupné z: https://www.mladaveda.sk/casopisy/2020/01/01_2020_17.pdf
- Lukáč, M., & Temiaková, D. (2021). Systémové prvky druhošancového vzdelávania. *Mladá veda / Young Science*, (1), 23–32. Dostupné z: https://www.mladaveda.sk/casopisy/2021/01/01_2021_04.pdf
- Neupauer, M. (2019). *Vzdelanie nie je dôležité len kvôli práci, ale aj pochopeniu základných pojmov, ako napríklad demokracia*. Dostupné z: <https://ciernalabut.sk/6855/vzdelanie-nie-je-dolezite-len-kvoli-praci-ale-aj-pochopeniu-zakladnych-pojmov-ako-je-naprklad-demokracia/>
- Otvorenosť a flexibilita druhošancového vzdelávania. Dostupné z: <https://analiza.todarozum.sk/docs/339732001we1a/#otvorenost-a-flexibilita-druhosancoveho-vzdelavania>
- Pavlov, I. (2017). *Učiteľská andragogika*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Pirohová, I., & Lukáč, E. (2020). Druhošancové vzdelávanie v akčných plánoch menej rozvinutých okresov Slovenska. *Pro human: vedecko-odborný interdisciplinárny recenzovaný časopis, zameraný na oblasť spoločenských, sociálnych a humanitných vied*, (7), 1–12. Dostupné z: <https://www.prohuman.sk/print/pedagogika/druhosancove-vzdelavanie-v-akcnych-planoch-menej-rozvinutych-okresov-slovenska>
- Pirohová, I., & Lukáč, E. (2020). Druhošancové vzdelávanie a jeho miesto v dokumentoch rozvoja regiónu a najmenej rozvinutých okresov Košického samosprávneho kraja. In Krystoň, M. (Ed.) *Andragogické štúdie 2020* (s. 172–183). Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum.
- Pirohová, I., Lukáč, E., & Lukáčová, S. (2020). *Druhošancové vzdelávanie v kontexte politik celoživotného vzdelávania a regionálneho rozvoja*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Pirohova2>
- Rigová, E., Dráľová, A., & Kováčová, L. (2021). *Druhošancové vzdelávanie na Slovensku. Implementačná prax a jej bariéry*. Bratislava: ADIN s.r.o.
- Sonmark, K., et al. (2017). *Understanding Teachers' Pedagogical Knowledge. Report on an International Pilot Study. OECD Education Working Papers No. 159*. Paris: OECD Publishing.
- Správa o kvalite školského vzdelávania v Európe. Šestnásť indikátorov kvality. Európska komisia – výbor pre vzdelanie a kultúru. (2002) Prešov: Metodicko-pedagogické centrum.
- Švec, Š. (2008). *Anglicko-slovenský lexikón pedagogiky a andragogiky*. Bratislava: Iris.
- TVETipedia Glossary. Second chance education. Dostupné z: <https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/filt=all/id=677>
- UNESCO Strategy for Youth and Adult Literacy (2020 – 2025). Paris: General Conference 40th Session, 2019. Dostupné z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371411?posInSet=2&queryId=fab6406f-989c-4049-b36b-a2fb1c00bda3>
- Yogev, A. (1997). Second chance education and alternative routes. In Saha, L. (Ed.) *International Encyclopedia of the Sociology of Education*. New York: Pergamon.
- Zbor väzenskej a justičnej stráže. Ročenky. Dostupné z: <https://www.zvjs.sk/sk/vyrocn-sprava>
- 4th Global Report on Adult Learning and Education. Leave no one behind: participation, equity and inclusion. Hamburg: UNESCO Institute for Lifelong Learning.

Kontakt

Doc. PhDr. Eduard Lukáč, PhD.: eduard.lukac@unipo.sk